

ПРО ОБОРОТОЗДАТНІСТЬ ПРАВА ВИМОГИ ЗА ГРОШОВИМ ЗОБОВ'ЯЗАННЯМ

Беляневич О. А.,

доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник

НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

У статті проаналізовано умови оборотоздатності права вимоги за грошовим зобов'язанням, визначено умови дійсності договору про відступлення права вимоги. Доведено, що оборотоздатність права вимоги за грошовим зобов'язанням як такого, що не має нерозривного зв'язку із особою кредитора, в принципі не повинна залежати від згоди боржника, договірні ж обмеження щодо заміни кредитора у зобов'язанні повинні оцінюватися судом з точки зору справедливості, розумності та добросовісності, а також конкретних обставин справи.

Ключові слова: зобов'язання, заміна кредитора у зобов'язанні, відступлення права вимоги, грошове зобов'язання, майно, примусове виконання судового рішення.

Законодавством, судовою практикою та правовою наукою право вимоги визнається самостійною майновою цінністю, яка в силу економічної необхідності включається до цивільного (господарського) обороту. З огляду на це теоретичне розв'язання проблем, в тому числі і правозастосовного характеру, що виникають у зв'язку із договірними відносинами щодо відступлення права вимоги, зокрема за грошовими зобов'язаннями, має важливе значення як для єдності та послідовності судової практики, так і усталеної практики ділового обороту.

Метою цієї статті є встановлення співвідношення категорій «відступлення права вимоги» та «заміна сторони у зобов'язанні», визначення умов відступлення права вимоги за грошовим зобов'язанням, в тому числі юридичного значення згоди боржника на заміну кредитора, та впливу на грошове зобов'язання судового рішення за позовом про присудження (стягнення), яке набрало законної сили. Як відомо, сутність зобов'язання полягає в зобов'язуванні конкретних осіб до визначеної поведінки задля досягнення певної майнової мети. В силу зобов'язання кредитор набуває право вимагати від боржника вчинення певних дій. При цьому до складу майна кредитора право вимоги входить як актив, а боржник обтяжується боргом, що відображається в його майні як пасив.

Як впливає зі змісту ч. 1 ст. 509 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), законодавець не прагне охопити вичерпним переліком усі можливі права вимоги, називаючи серед таких вимоги передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо.

В літературі зверталася увага на те, що з відступленням права вимоги може відбуватися заміна суб'єкта (кредитора) усього правовідношення (заміна сторони у договорі). Проте можливим є й відступлення права вимоги у триваючому правовідношенні, коли з сукупності усіх вимог за зобов'язанням виділяється і передається іншій особі одна вимога (наприклад, внесення окремого платежу, плати за найм тощо) [1, с. 363].

Можливість відступлення права вимоги є властивістю суб'єктивного зобов'язального права. Сучасний правовий режим відступлення права вимоги утворюється не лише безпосередньо нормами ст. 512–518 ЦК України, якими врегульовано заміну кредитора у зобов'язанні, а й загальними положеннями про об'єкти цивільних прав (гл. 12 ЦК України). Так, ст. 177 ЦК України містить перелік видів об'єктів цивільних прав, серед яких – майнові права.

За загальним правилом оборотоздатності об'єктів цивільних прав, що міститься в ч. 1 ст. 178 ЦК, об'єкти цивільних прав можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином, якщо вони:

- не вилучені з цивільного обороту;
- не обмежені в обороті;
- не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи.

В ч. 2 ст. 178 ЦК визначено, що:

- види об'єктів цивільних прав, перебування яких у цивільному обороті не допускається (об'єкти, вилучені з цивільного обороту), мають бути прямо встановлені у законі;
- види об'єктів цивільних прав, які можуть належати лише певним учасникам обороту або перебування яких у цивільному обороті допускається за спеціальним дозволом (об'єкти, обмежено оборотоздатні), встановлюються законом.

Отже, *майнове право (право вимоги) не може бути оборотоздатним в принципі лише у двох випадках:*

- 1) якщо його відступлення буде суперечити закону;
- 2) воно нерозривно пов'язане із особою кредитора¹.

¹ Так, відповідно до ст. 515 ЦК України заміна кредитора не допускається, зокрема, у зобов'язаннях про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

Зі змісту норм Цивільного кодексу випливає:

– за загальним правилом, будь-яке зобов'язальне право вимоги може бути відступлене кредитором іншій особі,

– недопустимість відступлення права вимоги в силу сутності зобов'язання або через пряму заборону закону є винятком.

Обмеження щодо заміни кредитора у зобов'язанні може бути встановлено договором або законом (ч. 3 ст. 512 ЦК). Зазвичай такі обмеження спрямовані на усунення ризиків, пов'язаних із переходом прав вимоги до іншої особи, яка не є стороною за первісним договором.

Цивільний кодекс встановлює загальне правило про принципову можливість переходу права кредитора від однієї особи до іншої як в порядку загального (універсального) правонаступництва, так і в порядку правонаступництва в окремому правовідношенні (сингулярного правонаступництва). В ч. 1 ст. 512 ЦК України ці види правонаступництва розглядаються як самостійні підстави заміни кредитора у зобов'язанні. Отже, заміна кредитора у зобов'язанні є родовим поняттям щодо передання кредитором своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги).

При цьому слід брати до уваги те, що в ЦК України термін «зобов'язання» вживається в різних значеннях і не збігається змістовно з поняттям «договір».

Термін «зобов'язання» може розумітися в цивільному законодавстві, принаймні: 1) як обов'язок пасивного суб'єкта (боржника); 2) як позначення усього юридичного відношення, зобов'язання в широкому розумінні, тобто договору (вживається у ЦК щодо окремих видів договірних зобов'язань, визначених підрозділом 1 розділу 3 «Окремі види зобов'язань» книги 5 «Зобов'язальне право» ЦК); 3) як конкретне право вимоги кредитора до боржника (зобов'язання у вузькому розумінні).

У гл. 47 «Поняття зобов'язання. Сторони у зобов'язанні» ЦК термін «зобов'язання» вживається у вузькому розумінні для позначення конкретного правового зв'язку між кредитором та боржником. Оскільки договір може містити (а в договорах у сфері підприємницької діяльності, зазвичай, містить) комплекс прав та кореспондуючих їм обов'язків, то кредитора та боржника можна виявити тільки у простому зобов'язальному правовідношенні (наприклад, у грошовому зобов'язанні), а не в межах договору загалом.

Таким чином, гл. 47 ЦК України регулює порядок заміни сторони в одному зобов'язальному правовідношенні, а не сторони в договорі (зобов'язанні в широкому розумінні). Відступлення права вимоги кредитором є підставою для заміни сторони не в договорі, а в окремому правовідношенні із збереженням обсягу прав та обов'язків за договором для його сторін.

У випадках, коли заміна сторін у зобов'язанні на стороні кредитора впливає на характер правового зв'язку, можливість відступлення права вимоги може бути поставлена у залежність від згоди боржника або виключена угодою сторін чи законом. Разом з тим право вимоги за грошовим зобов'язанням, пов'язаним із оплатою здійсненого виконання, як правило, існує достатньо автономно; через це виділення його зі складу складного взаємного договору не викликає істотних проблем та не впливає на сутність та характер інших правовідносин в межах складного зобов'язання [2, с. 29].

Про нерозривний зв'язок права вимоги із кредитором, з яким може пов'язуватися домовленість сторін про те, що право вимоги відступленню не підлягає, писав свого часу й І. Б. Новицький [3, с. 260].

Перехід прав кредитора до третіх осіб у цивільному праві є одним з елементів інституту зміни осіб у зобов'язанні, сутність якого полягає в повній чи частковій заміні первісного кредитора новим кредитором *усередині існуючого зобов'язання* на підставі угоди чи в силу закону, у результаті чого обсяг і зміст прав кредитора залишаються незмінними [4].

Важливо підкреслити і те, що заміна кредитора у зобов'язанні *не впливає на зміст обов'язків боржника*².

Саме із незмінністю змісту прав, які передаються новому кредитору, та незмінністю змісту обов'язків боржника пов'язане загальне правило ч. 1 ст. 516 ЦК про те, що заміна кредитора у зобов'язанні здійснюється без згоди боржника.

Водночас в імперативних нормах ч. 2 ст. 516, ст. 517, 518 ЦК України законодавець визначає правовий механізм захисту прав та інтересів боржника (і у випадку, коли боржник не був повідомлений про заміну кредитора у зобов'язанні, і тоді, коли таке повідомлення він одержав).

У цивілістичній літературі давно зверталася увага, з одного боку, на те, що кожен має право розпоряджатися своїм майновим правом як йому забажається, а з іншого боку, для боржника не може мати жодного значення зміна в особистості вірителя [кредитора – О. Б.], якщо з цим не поєднується зміна інших умов договору: якщо боржник зобов'язаний до певного строку сплатити певну суму

² Це є наслідком того, що приватноправові зобов'язання давно втратили суто особистий зв'язок між кредитором і боржником, а право кредитора звернути стягнення на особу боржника (включаючи смертну кару) або членів його сім'ї поступилося майновій відповідальності боржника. В свою чергу, оскільки особа кредитора давно не належить до сутності зобов'язання, як це було в римському праві, боржнику загалом байдуже, якій саме особі він передасть належне виконання.

грошей, то таку сплату він може із легкістю зробити і будь-кому іншому, хто набув права первісного кредитора. Тому особа може відступити своє право вимоги по грошовому зобов'язанню будь-якій особі, не отримуючи згоди боржника, якщо тільки це право вимоги *не пов'язане з обов'язком*, що має бути виконаний вірителем [5, с. 532].

Оскільки об'єктом зобов'язання є *дія* пасивного суб'єкта (боржника), то індивідуальність зобов'язання має значення настільки, наскільки інтерес, пов'язаний із виконанням цієї дії, залежить від особистих якостей її виконавця. За відсутності такого значення дія може бути виконана будь-ким, наприклад, борг може бути сплачений будь-якою особою, а не лише боржником, адже *об'єктом права* є платіж грошей, а не сам боржник [6, с. 11].

Відповідно до ч. 3 ст. 512 ЦК України кредитор у зобов'язанні не може бути замінений, якщо це встановлено договором або законом, тобто йдеться про закріплення в договорі *заборони* на заміну кредитора.

Слід звернути увагу на те, що в гл. 47 ЦК України «Поняття зобов'язання. Сторони у зобов'язанні» законодавець, встановлюючи порядок заміни кредитора та боржника у зобов'язанні, використовує принципово різні техніко-юридичні прийоми:

1) порядок заміни боржника визначається *імперативною* нормою ст. 520 ЦК, тобто шляхом встановлення *заборони* (без згоди кредитора боржник не може перевести борг на іншу особу);

2) порядок заміни кредитора визначається *диспозитивною* нормою ч. 1 ст. 516 ЦК шляхом встановлення *позитивного дозволення*: заміна кредитора у зобов'язанні не потребує згоди боржника, якщо інше не встановлено договором або законом. Наявність диспозитивної засади у регулюванні відступлення права вимоги означає, що відповідна умова договору має бути сформульована ясно та однозначно, оскільки воля сторін має, безсумнівно, «витіснити» норму закону.

Важливо зазначити, що з огляду на розподіл прав та обов'язків переважна більшість договорів у сфері господарювання є синалагматичними, тобто кожна сторона водночас є і кредитором, і боржником (залежно від характеру конкретного правового зв'язку). Конструкція такого зобов'язання закріплена в ч. 3 ст. 510 ЦК: якщо кожна із сторін у зобов'язанні має одночасно і права, і обов'язки, вона вважається боржником у тому, що вона зобов'язана вчинити на користь іншої сторони, і одночасно кредитором у тому, що вона має право вимагати від неї. Грошове зобов'язання є одним з тих окремих зобов'язань (зобов'язань у вузькому розумінні), з яких складається договірне правовідношення (виконати роботу, передати майно, надати послугу тощо), зв'язок же кожного з таких зобов'язань із особами кредитора та боржника може бути різним.

Так, відповідно до Договору підряду, укладеного між ТОВ «*» та ТОВ «БК **» (далі – Договір), підрядник зобов'язується на свій ризик власними та (або) залученими силами та засобами у відповідності до Технічних характеристик внутрішнього оздоблення, умов цього Договору, чинних будівельних норм і правил в обумовлений Договором строк виконати комплекс робіт з чистового оздоблення квартир та місць загального користування на визначеному в договорі об'єкті капітального будівництва (житловому будинку).

Як випливає з преамбули Договору, сторони мають спеціальну господарську правосуб'єктність і здійснюють свою діяльність на підставі відповідних ліцензій, виданих Державною архітектурно-будівельною інспекцією Міністерства регіонального розвитку та будівництва України: Генеральний підрядник, що виступає замовником робіт, здійснює будівельну діяльність, Підрядник – господарську діяльність, пов'язану із створенням об'єктів архітектури на підставі ліцензії. Відповідно до ч. 3 ст. 3 Закону України «Про ліцензування певних видів підприємницької діяльності» ліцензія є єдиним документом дозвільного характеру, який дає право на зайняття певним видом господарської діяльності, що відповідно до законодавства підлягає обмеженню. Ліцензія є єдиним документом дозвільного характеру, який дає право на зайняття певним видом господарської діяльності, що відповідно до законодавства підлягає обмеженню. Господарська діяльність, що здійснюється сторонами зазначеного договору підряду, ліцензується як потенційно небезпечна як для виконавців, так і для споживачів та довкілля. Це означає, що як Генеральний підрядник, так і Підрядник мають дотримуватися ліцензійних умов, тобто визначеного переліку організаційних, кваліфікаційних та інших спеціальних вимог, обов'язкових для виконання при провадженні ліцензованого виду господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню. Таким чином, оскільки діяльність Підрядника є ліцензованою, значення його особи як виконавця робіт (тобто боржника, пасивної сторони) для іншої сторони договору є істотним. *Разом з тим Підрядник, який має право (вимоги) отримати плату за виконані ним роботи, виступає кредитором за грошовим зобов'язанням.*

Як зазначено в п.1.1 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань» від 17.12.2013 р. № 14, «грошовим, за змістом ст. 524, 533 – 535, 625 ЦК України, є виражене в грошових одиницях (національній валюті України чи в грошовому еквіваленті в іноземній валюті) зобов'язання сплатити гроші на користь іншої сторони, яка, відповідно, має право вимагати від

боржника виконання його обов'язку. Грошовим слід вважати будь-яке зобов'язання, що складається в тому числі з правовідношення, в якому праву кредитора вимагати від боржника виконання певних дій кореспондує обов'язок боржника сплатити гроші на користь кредитора. Зокрема, грошовим зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона зобов'язана оплатити поставлену продукцію, виконану роботу чи надану послугу в грошах, а друга сторона вправі вимагати від першої відповідної оплати, тобто в якому передбачено передачу грошей як предмета договору або сплату їх як ціни договору».

Оборотоздатність вимоги за грошовим зобов'язанням, що виникає в межах договірної зобов'язання, визначається тим, що в грошових зобов'язаннях особа кредитора не має істотного значення для боржника. Тому право вимоги за грошовим зобов'язанням є в принципі оборотоздатним і його відступлення іншій особі не підпадає під заборону, встановлену ст. 515 ЦК (зобов'язання, в яких заміна кредитора не допускається).

За загальним правилом, згода боржника на відступлення права вимоги не потрібна. У зв'язку з цим в судовій практиці при розгляді справ про визнання недійсними договорів про відступлення права вимоги, які порушуються за позовами боржників, виникають питання про те, якими є особливості заміни кредитора у зобов'язанні після ухвалення судового рішення та на стадії його виконання.

Відступлення права вимоги відбувається на підставі правочину (договору), який має розпорядчий характер, і мета, яку переслідують сторони – перехід права, досягається безпосередньо в момент його укладення.

Правочин (договір) про відступлення права вимоги має відповідати вимогам ст. 203 ЦК. Частиною 1 ст. 203 ЦК України передбачено, що зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства.

Основним юридичним фактом відступлення права вимоги (цесії) є договір про відступлення права вимоги між цедентом та набувачем цього права, повідомлення боржника про відступлення права вимоги, яке відбулося, знаходиться поза межами юридичного складу цесії [1, с. 363]. Згода боржника на відступлення права вимоги не є і не може розглядатися як елемент змісту правочину (так само як і форма правочину не є елементом його змісту).

Підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені ч. 1–3, 5–6 ст. 203 ЦК (ч. 1 ст. 216 ЦК). Як впливає із змісту ч. 2 та 3 ст. 216 ЦК, ст. 516 ЦК договір про відступлення права вимоги є оспорюваним. При цьому слід враховувати таке.

Застосування будь-якого способу захисту цивільного права та інтересу, в тому числі визнання правочину недійсним, має бути об'єктивно виправданим та обґрунтованим. Це означає, що:

- застосування судом способу захисту, обраного позивачем, має реально відновлювати його наявне суб'єктивне право, яке порушене, оспорується або не визнається;
- обраний спосіб захисту має відповідати характеру правопорушення;
- застосування обраного способу захисту має відповідати цілям судочинства;
- застосування обраного способу захисту не повинно суперечити принципу верховенства права.

Крім того, при оцінці дійсності (законності) договору про відступлення права вимоги необхідно брати до уваги, що позивач (боржник за договором), звертаючись до суду, має надати докази того, що він є суб'єктом спірного правовідношення та йому належить право вимоги.

Так, у Постанові Верховного Суду України від 25.12. 2013 р. за позовом осіб до приватного сільськогосподарського підприємства «Лазірки», треті особи: відділ Держкомзему в Оржицькому районі Полтавської області, Полтавська регіональна філія Центру державного земельного кадастру, про визнання недійсними договорів оренди землі [7], міститься такий правовий висновок:

«...однією з обов'язкових умов визнання договору недійсним є порушення у зв'язку з його укладенням прав та охоронюваних законом інтересів позивача. Якщо за результатами розгляду справи факту такого порушення не встановлено, а позивач посилається на формальне порушення закону у суду немає правових підстав для задоволення позову».

Така сама позиція викладена в п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 06.11.2009 № 9: обов'язковою умовою задоволення позову про визнання правочину недійсним є встановлення судом факту порушення у зв'язку із його вчиненням прав чи охоронюваних законом інтересів позивача.

Тривалий час практика господарських судів ґрунтувалася на тому, що, хоча законодавство і не обмежує права кредитора щодо вибору часу здійснення уступки вимоги іншій особі, «кредитор має право уступити свою вимогу до боржника-відповідача і після звернення до нього з позовом, але до прийняття судом рішення. За цих обставин, оскільки первісний кредитор вибув із зобов'язання, то у позові йому слід відмовити» (п. 12 листа «Про деякі питання практики застосування окремих норм

чинного законодавства при вирішенні спорів» від 07.12.95 р. № 01-8/870). Така позиція, головним чином, ґрунтувалася на чинній на той час редакції процесуального закону³.

Нині позиція Верховного Суду України щодо застосування норм про правонаступництва, в тому числі на стадії виконавчого провадження, сформована, хоча певною мірою і допускає різночитання.

Так, у Постанові Верховного Суду України від 20.11.2013 р. № 6-122цс13 у справі за позовом публічного акціонерного товариства «УкрСиббанк» до ОСОБИ_1, ОСОБА_3 про стягнення заборгованості за заявою ОСОБИ_1 передання кредитором своїх прав іншій особі за договором відступлення права вимоги (договір цесії) є правонаступництвом і такий правонаступник кредитора має право звертатись до суду із заявою про заміну сторони виконавчого провадження з наданням йому статусу сторони виконавчого провадження. Правова позиція Верховного Суду України обґрунтована тим, що згідно з вимогами чинного законодавства заміна осіб в окремих зобов'язаннях через волевиявлення сторін (відступлення права вимоги) є різновидом правонаступництва та можливе на будь-якій стадії процесу; звернення правонаступника кредитора із заявою про надання йому статусу сторони виконавчого провадження відповідає змісту ст. 512, 514 ЦК України та ст. 8 Закону України «Про виконавче провадження» [8].

У Постанові Верховного Суду України від 19.08.2014 р. у справі за позовом ТОВ «Камбіо» до ТОВ «Кредо-Інвест-Буд», третя особа – ТОВ «Південенерго», про визнання договору уступки права вимоги недійсним вказано на те, що «...наявність судового рішення про задоволення вимог кредитора, яке не виконано боржником, не припиняє зобов'язальних правовідносин сторін договору, тому заміна кредитора у зобов'язанні шляхом відступлення права вимоги із зазначенням у договорі обсягу зобов'язання, яке передається, на стадії виконання судового рішення, не обмежує цивільних прав учасників спірних правовідносин і не впливає на правомірність цесії».

Водночас у цій же постанові Верховний Суд України зазначив, що «...заміна кредитора у зобов'язанні, як і саме зобов'язання, є інститутом цивільного права, а відносини, пов'язані з виконанням судового рішення, характеру цивільно-правових не мають. Отже, при укладенні оспорюваного договору уступки права вимоги сторони у справі, яка переглядається, не замінюючи кредитора у зобов'язанні в порядку, передбаченому чинним законодавством, фактично замінили стягувача на стадії виконання судового рішення, незважаючи на те, що уступка права стягувача за рішенням суду шляхом укладення цивільно-правової угоди чинним законодавством не передбачена» [9].

Розв'язання цієї проблеми полягає, на нашу думку, в такому.

В силу ст. 115 Господарського процесуального кодексу України рішення, ухвали, постанови господарського суду, що набрали законної сили, є обов'язковими на всій території України і виконуються у порядку, встановленому Законом України «Про виконавче провадження». Виконання судового рішення є невід'ємною стадією процесу правосуддя. Так, в рішенні ЄСПЛ у справі «Моргуненко проти України» від 06.09. 2007 р. наголошено, що виконавче провадження не може бути відокремленим від судового, і ці обидва провадження мають розглядатися як цілісний процес. В рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Матківська проти України» від 12.03.2009 р. Суд підкреслив, що виконання рішення є другим етапом судового провадження, а також те, що реалізоване право знаходить свою ефективну реалізацію саме у момент виконання.

Згідно з ч. 5 ст. 8 Закону України «Про виконавче провадження» у разі вибуття однієї зі сторін державний виконавець з власної ініціативи або за заявою сторони, а також сама заінтересована сторона мають право звернутися до суду із заявою про заміну сторони її правонаступником. Для правонаступника усі дії, вчинені до його вступу у виконавче провадження, обов'язкові в тій мірі, в якій вони були б обов'язковими для сторони, яку правонаступник замінив.

Таким чином, дозволяючи заміну сторони (як універсальне, так і сингулярне правонаступництво) на стадії виконавчого провадження у встановленому порядку, законодавець визнає, що вона як така не суперечить публічним інтересам у сфері судочинства та приватним інтересам сторін.

Правова оцінка законності відступлення права вимоги на стадії виконання судового рішення про стягнення грошей має ґрунтуватися на тому, що:

1) будь-які ризики для боржника, пов'язані із відступленням права вимоги за грошовим зобов'язанням та стягненням відповідних сум як санкцій за його порушення, відсутні, оскільки вимога є безспірною в силу рішення суду, що набрало законної сили;

2) обмеження права кредитора на вільне розпорядження своїм безспірним правом вимоги в статусі стягувача у публічно-правових відносинах виконавчого провадження не відповідає вимогам справедливості, розумності та добросовісності, які в зобов'язальному праві відіграють першорядне значення, що прямо впливає зі змісту ч. 3 ст. 509 ЦК України.

³ Статтею 25 ГПК в редакції, яка діяла до внесення змін Законом України від 12.05.2011 р. № 3329-VI, допускалося процесуальне правонаступництво лише у випадку універсального правонаступництва у зобов'язанні. Чинною редакцією ст. 25 ГПК і універсальне, і сингулярне правонаступництво визнаються підставами процесуального правонаступництва.

Звертаючись до практики Європейського суду з прав людини, слід зазначити, що ЄСПЛ вийшов за межі традиційного для української цивілістики уявлення про «майно», поширивши шляхом тлумачення положення протоколу № 1 ст. 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод⁴ на інші майнові права (право вимоги присуджених сум, право на відшкодування майнової шкоди, право на отримання соціальних пенсій та допомоги та інші права, що мають майнову цінність). Так, у рішенні ЄСПЛ у справі «Воловік проти України» Суд знову зазначає, що поняття «власність», яке передбачене ч. 1 ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, має автономне значення, яке не обмежується правом власності на матеріальні речі та не залежить від формальної класифікації у національному законодавстві, певні інші права та інтереси, які становлять майно (наприклад заборгованість), можуть також розглядатися як «право на власність» та, відповідно, як «власність» для цілей цієї статті. Там, де майновий інтерес за своєю природою є вимогою, він може розглядатися як «майно» тільки тоді, коли він має достатню підставу у національному законодавстві або у разі встановлення такого інтересу остаточним судовим рішенням, яке може бути виконано (п. 67) (див. також п. 52 рішення у справі «Копецький проти Словаччини» (Korcsy v. Slovakia) від 28.09.2004 р. та п. 59 рішення у справі «Грецькі нафтопереробні заводи «Стрен» і Стратіс Андреадіс проти Греції» (Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece) від 09.12. 1994 р.).

Отже, присуджені судовим рішенням кредитору у грошовому зобов'язанні кошти можна розглядати як його майно.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про виконавче провадження» виконавче провадження як завершальна стадія судового провадження та примусове виконання рішень інших органів (посадових осіб) – це сукупність дій органів і посадових осіб, визначених у цьому Законі, що спрямовані на примусове виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), які провадяться на підставах, в межах повноважень та у спосіб, визначених цим Законом, іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до цього Закону та інших законів, а також рішеннями, що відповідно до цього Закону підлягають примусовому виконанню.

Таким чином, при здійсненні виконавчого провадження реалізується правоохоронна функція держави у вигляді примусового виконання рішень юрисдикційних органів. Правовідносини, що виникають при здійсненні виконавчого провадження з приводу примусового виконання судового рішення, яке полягає у стягненні грошей, учасниками яких є державний виконавець та сторони (стягувач та боржник), є публічно-правовими.

Воля боржника за грошовим зобов'язанням на стадії застосування до нього заходів примусового виконання (наприклад, у вигляді арешту, примусового стягнення належних боржникові грошових сум та їх зарахування державним виконавцем на відповідний рахунок органу державної виконавчої служби) не має будь-якого юридичного значення. В ситуації, коли відбувається фактичне виконання обов'язку боржника у примусовому порядку, боржник не має і не може мати суб'єктивного права або інтересу щодо грошових сум, присуджених для сплати на користь кредитора. У випадку, коли судовим рішенням підтверджено наявність боргу і державною виконавчою службою здійснюються відповідні дії, кредитор наділяється *правом використати публічно-правовий інститут (виконавче провадження) для реального відновлення його порушеного права*. Оскільки на стадії примусового виконання судового рішення до боржника застосовуються заходи юридичної відповідальності, отже, навіть теоретично волевиявлення (згода) боржника щодо переходу прав кредитора у грошовому зобов'язанні до іншої особи (якщо це і передбачено умовами договору) не може вплинути на виконання судового рішення на користь нового стягувача (цесіонарія).

Підсумовуючи викладене, зазначимо:

1. У ЦК України закріплено *загальне правило* про те, що зобов'язальне право вимоги як самостійна майнова цінність може вільно передаватися кредитором іншій особі. Будь-яке майнове право (право вимоги) може бути відступленим, якщо законом не встановлено відповідну заборону, або якщо воно не має нерозривного зв'язку із особою кредитора. Обмеження щодо заміни кредитора у зобов'язанні (у вигляді згоди боржника на заміну кредитора у зобов'язанні) може бути встановлено договором з метою усунення ризиків, пов'язаних із переходом прав вимоги до іншої особи, яка не є стороною за первісним договором.

⁴ *Стаття 1 «Захист власності»*. Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

2. Глава 47 ЦК України регулює порядок заміни сторони в одному зобов'язальному правовідношенні, а не сторони в договорі. Відступлення окремого права вимоги кредитором є підставою для заміни сторони не в договорі, а в окремому правовідношенні (наприклад, грошовому зобов'язанні) із збереженням обсягу прав та обов'язків за договором для його сторін.

3. За загальним правилом, згода боржника на заміну кредитора у зобов'язанні пов'язується із істотним значенням, яке має для боржника особа кредитора. Право вимоги за грошовим зобов'язанням є в принципі оборотоздатним, не має нерозривного зв'язку із особою кредитора, і його відступлення іншій особі не підпадає під заборону, встановлену ст. 515 ЦК (зобов'язання, в яких заміна кредитора не допускається). Договірні обмеження щодо відступлення права вимоги за грошовим зобов'язанням мають розглядатися з точки зору справедливості, розумності та добросовісності як загальних засад цивільного законодавства (ст. 3 ЦК) та конкретних обставин справи.

4. Правочин (договір) про відступлення права вимоги має відповідати вимогам ст. 203 ЦК України. Статтею 516 цього Кодексу не встановлено нікчемності правочину про відступлення права вимоги за відсутності згоди боржника, якщо така передбачена договором або законом. Отже, договір про відступлення права вимоги є оспорюваним. Однією з обов'язкових умов визнання договору недійсним є порушення у зв'язку з його укладенням прав та охоронюваних законом інтересів позивача. Якщо за результатами розгляду справи факту такого порушення не встановлено, а позивач посилається на формальне порушення договору, у суду немає правових підстав для задоволення позову про визнання такого правочину (договору) недійсним.

5. Підтвердження судовим рішенням обов'язку боржника у грошовому зобов'язанні має наслідком наділення кредитора можливістю використати публічно-правовий інститут (виконавче провадження) для реального відновлення його порушеного права. Обмеження права кредитора на вільне розпорядження своїм безспірним правом вимоги в статусі стягувача у публічно-правових відносинах виконавчого провадження не відповідає вимогам справедливості, розумності та добросовісності. На стадії примусового виконання судового рішення до боржника застосовуються заходи юридичної відповідальності, тому волевиявлення (згода) боржника щодо переходу прав кредитора у грошовому зобов'язанні до іншої особи не має юридичного значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Черепяхин Б. Б. Труды по гражданскому праву. – М.: Статут, 2001. – 479 с. (Классика российской цивилистики).
2. Новоселова Л. А. Сделки уступки права (требования) в коммерческой практике. Факторинг. – М.: Статут, 2003. – 494 с.
3. Новицкий И. Б. Общее учение об обязательстве// Избранные труды по гражданскому праву. В 2-х т. – Т. 2. – М.: Статут, 2006. – 413 с.
4. Кот О. О. Перехід прав кредитора до третіх осіб в цивільному праві України: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О. О. Кот; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2001. – 20 с.
5. Исаченко В. Л., Исаченко В. В. Обязательства по договорам. Опыт практического комментария русских гражданских законов. Комментарий на IV книгу 1 ч. X т. св. зак. Том I. Общая часть. СПб., 1914. – 728 с.
6. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. – Т. 2 – М.: Статут, 2005. – 462 с.
7. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36475635>.
8. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/35794479>.
9. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40352211>.

The article examines conditions of receivables transferability, there are determined the conditions of validity of an agreement to assign receivables. There is proved that transferability of receivables as ones not having inextricable connection with the person of creditor, shall not depend on debtor acceptance, as a matter of a principle, while contract restrictions on creditor replacement in the obligation shall be judged by a court basing on justice, reasonableness and fairness, and specific case circumstances.

В статье проанализированы условия оборотоспособности права требования по денежному обязательству, определены условия действительности договора об уступке права требования. Обосновывается, что оборотоспособность требования по денежному обязательству, не находящегося в неразрывной связи с личностью кредитора, в принципе не должна зависеть от согласия должника, договорные же ограничения о замене кредитора в обязательстве должны оцениваться судом с позиций справедливости, разумности и добросовестности, а также конкретных обстоятельств дела.